

ERDŐS ISTVÁN

Még egy cseppet a jóból

Örök emberi vágyakozás. Jusson nekem is a jóból, az örömből, a boldogságból! S ha már kiapadóban volna az örömforrás, a jó dolgok utánpótlása, akkor természetes a sürgető kívánság: legalább egy cseppet még! Legalább egy csepp méz aranyfénye ragyogja be testi-lelki derűjével az életet! Ki hinné itt a Duna-Tisza mentén, a rosszkedvűvé szomorodott, lebénult lábakkal táncoló országglakók körében, hogy ez a jót sürgető mondat 150 esztendő, és egy közkedvelt, híres nóta címe.

Ezt a jót sürgető nótacímét egy losonci muzsikus asszony, egy Ráczi Rudi nevű, híres cigányprímás segédprímás-asszonya találta ki a muzsikáláshoz, a mulatáshoz. Sági Balogh Mária volt ez az asszony, a nem kevésbé híres muzsikus, Sági Balogh Jancsi hetedik leánya. Volt kitől örökölnie a prímástehetséget, a „nagy vért”, hiszen az ipolysági muzsikusnak, Balogh Jancsinnak olyan nagy volt híre-neve, hogy ifjú emberként módja lehetett az ország leghíresebb cigánybandájában, Bihari János zenekarában játszani.

Biharival kezdődött a cigánymuzsika igazi diadalmenete Magyarországon, Bécsben, Európában. Hiszen a XIX. század elejére a zseniális gömöri prímásasszony, Czinka Panna emlékezete, hatása igencsak elhalványult.

Bihari zenekarát éppen Bécsben volt módja meghallgatni Liszt Ferencnek, aki valósággal el volt ragadtatva a zsenialitástól, a zene értékétől. Liszt mit se tudhatott róla, hogy Bihari János Budán, a Kétnyúl utcában lakik, az akkori cigánysoron, és világhír ide vagy oda, soha nem lehetett teljes jogú budai polgárrá cigány volta miatt. Balogh Jancsit a tanulástól, a harmadik gimnáziumi osztályból ragadta el a kitüntető invitálás. Muzsikus lehet az ország leghíresebb zenekarában. Az 1802-ben született ifjú hegedűs épp jókor érkezett Bihari társulatába, mert egy ország, egy birodalom fogadta épp szívébe Bihari muzsikáját, a jó cigányzenét.

Balogh Jancsi még szinte gyermek volt, ámulattal töltötte el még az a mendemonda is, hogy Biharinak 1698-ban, Cremonában készült Stradivari hegedűje van, ezért szólhat muzsikája olyan megrendítő erővel, érzelmi hiteliséggel, hogy a prímást Bécsben magyar Paganiniként is emlegették. Az ereklyeként becsült hangszer bűvölő ereje lett volna a siker titka?

Mikor Balogh Jancsi megismerte Bihari szerzeményeit, jól tudta már, hogy nem a hangszer számít, hanem az ember! Ő maga is képes volt fél éjszakákon át gyakorolni, és gyakorolni, hogy minél tökéletesebben játszassa el a „Friss magyart”, a „Bercsényi nótáját”, a híres Bihari-kesergőt, a „Rekviemet”. A gyermek-ifjú Balogh szinte semmit se tud róla, hogy Mária Terézia királynő letelepítési kísérlete óta, fél évszázad eltelte miatt ő már a harmadik nemzedékéhez tartozik azoknak a cigányoknak, akik, úgymond, már kőházakban élnek, nem ponyvás szekereken.

Az ország felvidéki vármegyéiben, de különösen is Nógrádban, Hontban, Gömörben, Heves megyében a muzsikus cigányok családjai viszonylagos jómódban, megbecsülésben élnek, és nagy igyekezettel próbálják a gyermekeiket taníttatni, képezni. Balogh Jancsi apja, nagyapja is muzsikus volt, ahogy szinte természetesen hegedűs lett, prímás lett később, majd száz év múlva, a huszadik században Sovánka Nándi is, a késői unoka, a pesti Nemzeti Színházban rendezett prímásversenyek gyakori aranydiplomása. Amikor a legszebb férfikorba ért Sági Balogh, arról se tudhatott semmit, hogy Ferenc József öccsének, József főhercegnek, Magyarország nádorának fia született, és ez az újszülött lesz a XIX. század második felében, a kiegyezést követően a cigányság legnagyobb patrónusa, az egyetlen igaz magyarrá lett bécsi főrangú hercegivadék. Személyes, jó kapcsolat is alakulhat közöttük, amikor a főherceg megtudja, hogy Sági Balogh is foglalkozik a cigányság múltjával, ősi nyelvével, és éppen cigány szótárt szerkesztene, cigány nyelvtant készítene. Vagyishogy épp olyasmivel munkálkodik, mint amivel épp a főherceg is küszködik nehéz kutatómunkával.

1848–49-ben a főherceg szinte gyermek még, amikor Balogh Jancsi a felvidéki tábori zenekar prímása lesz, ahogyan tucatnyi más híres-neves magyar prímás a szabadságharc hőse, minden muzsikusok parancsnokával, a Kossuth által kinevezett Sárközi Ferkóval az élen. De Sági Balognak nem Sárközi, hanem a losonci Borzó Miska a harctéri bajtársa, muzsikus barátja. Mikor jönnek az orosz dzsidások, és felégetik, elpusztítják a várost, együtt menekülnek a közeli erdőbe a bosszú had elől. Ő hallja majd elsőként Borzó fájdalmasan szép, emlékező-sírató szerzeményét az átélt szörnyűségekről, és megfogadja, amíg csak él, játszani fogja a himnikus, gyönyörű muzsikát, hogy emlékeztessen a gyalázatra. Losonc végromlására.

Balogh Jancsi a szabadságháború bukása után elkerülheti a megtorlás börtönét, sikeres banda élén muzsikál, és mintha ráköszönne a messzi-jövőből leánya nótaszerzeménye, hogy még egy cseppet a jóból, minden-

áron javítani, jobbítani akar a cigányok helyzetén. Fél életének zajos éjszakáit falusi lagzikban muzsikálva tölti, jól látja, bőréen érzi a cigányság nyomorúságát. Urakkal, papokkal, hivatalnokokkal tárgyal: hogyan lehetne segíteni? Ismertsége, népszerűsége segíti, hogy legalább meghallgassák. A falusi plébániák nagylelkű, hazaszerető papjai komolyan is veszik a primás jó szándékú küzdelmét. Segíteni akarnak, de a cigányok nemigen járnak templomba. Se magyarul, se szlovákul, se latinul nem értenek, csak cigányul beszélnek, és nem ismerhetik az imákat, szent énekeket, a prédikációk üzenetét, hatását.

Sági Balogh Jancsi az elveszett szabadságharc után egy évtizeddel a vészterhes idők viszonyai közt is munkálkodni akar a panaszkodás helyett, és cigány nyelvre fordítja le a legfontosabb imádságokat, fohászokat, hogy anyanyelvükön tudjanak imádkozni az ő cigány testvérei. Elviszi a kéziratot a híres „esztergami” nyomdába, és saját költségén kinyomtatja a kis imafüzetet. Gondolhatja: tán ez is egy csepp lehet a jóból... Mint ahogyan arra is nagy figyelmet fordít, hogy Hont megyében, Nógrádban, Gömörben lesz-e jó szőlőtermés, lesz-e jó bor a mulatáshoz, a szép zene mellé. Igen nagyra becsüli egy Hont megyei földesúr, Gyürky Antal munkásságát a szőlészet, borászat terén. Gyürky a nagy múltú Honti Kaszinó igazgatója, és rajongásig szereti a cigány muzsikát. Így, természetesen mindennapos, már-már baráti kapcsolatban áll a hírneves sági primással. Pont abban az időben, ahogyan Balogh Jancsi cigány imái kijönnek a nyomdából, Gyürky hat füzetecskében jelenti meg Szőlészeti és Borászati Közleményeit. Nem volt köztudott, de Balogh Jancsi tud róla, hogy Gyürky gyakran megfordul Döblingben, ahol a legnagyobb magyar éppen gyógyulóban van. A honti földesurat szinte a magyar borászat követeként ösztönzi, sürgeti, hogy tegyék jobbá, színvonalasabbá, szakszerűbbé a szőlőművelést, hogy legyen még jobb minőségű a magyar bor az ország és Európa számára.

Még egy évtizednyire van a kiegyezés, még fájdalmas a szabadságküzdalem elvesztése, de a cigányzene, a jó bor mellett mégiscsak létezik magyaros mulatás, és éppen ez segít átvészelni, túlélni a tragikus éveket.

A gyöngyösi kapások tánca, a csárdás az egész országban divatba jön, és főúri bálokon, királyi fogadásokon a méltóságosok is tüntető rokonszenvvel táncolják. Nagy hévvel és feltűnően hangsúlyozott magyar viseletben! A felvidéki kurta kocsmákban, a megyebálokon a jó cigány zene tömegeket vonz és prédikációk nélkül is összeköt. A nemzeti muzsika hangjára összekapaszkodó táncolóknak, uraknak és parasztoknak, grófoknak és szolgaleányeknek a mulatás már több a szórakozásnál: kitán-

colják, eldalolják bánattal, örömmel, hogy magyarok vagyunk itt e hazában, összetartozunk, és mégiscsak van remény feltámadásra.

Sági Balogh Jancsinak ez idő tájt születik hetedik gyermeke, Mária leánya. Nemcsak elragadóan szép gyermek, de már azon időben is a cigánymuzsika szerelmese, hogy ötévesen beadják a sági kiseddóvóba további okosítás, gondozás végett. Tízévesen a leányka már úgy hegedül, hogy a környék földesurai második Czinka Pannaként emlegetik. De nem lesz belőle Hont megyei primás-zseni, mert szinte gyereklányként férjhez megy a losonci Rác Rudihoz, és meg kell elégednie a másodprimás szerepével, azzal, hogyha az ura fáradni látszik, ő álljon oda a banda élére, asszony-primásként dirigálni. Rácz Rudi 20 évvel idősebb Máriánál, a házasság mégis boldognak tűnik, sok gyerek születik, és közöttük is megint egy bűvös-mosolyú leányka, Rácz Ilonka bizonyul muzsikuszzeninek, és hárfaművész válik belőle.

A XX. század küszöbén Ilonka a hírhedt XXXVI. Rácz Laci felesége lesz Pest-Budán. A főváros legszebb asszonyaként emlegetik, ünneplik, és nincs olyan jótékonyági esemény, nagy bál, hogy ne ő lenne ott a háziasszony.

Ilonka is jól ismeri édesanyja nótaszerzeményét a „jóról”, a még egy csepp jóról, és bizony életvezető parancsolattá is teszik pesti művészéletükben a híres üveghangok primásával a nóta üzenetét. De ha nagyapja családját látogatja Ságón vagy később Selmecen, akkor a cigányok régi bánata szorítja testét, lelkét: itt élünk már 4-500 esztendeje e hazában, és semmit se javul a helyzet. Se Losoncon, se az Ipoly mentén, se Gömör megyében. A nemzet nagy terített asztaláról, a bőség, gazdagság nagy kosarából legföljebb ha morzsák hullanak a cigányok elé. Az különösen nagy szívfájdalma Ilonkának, hogy Rácz Laci kineveti aggodalmait. Sőt, határozottan elutasítja az együttérzést, a gondolatot, hogy nekik muzsikusoknak tenniük kéne valamit a cigányokért. Azt mondja nevetve: nekem az a gondom, hogy minél szebben szóljon a muzsika, azzal törődök én, és nem a mások bajával. De Sági Balogh Jancsi unokája másképp vélekedik, mintha megörökölte volna nagyapjától a nehéz kényszert, igenis cselekedni kell.

Cselekedni, mert már szinte híre sincs, emlékezete se él József főherceg letelepítési kísérleteinek az alcsúti 40 ezer holdas főúri birtokon. Hogy a mintagazdaságban nagy kedvezményel kapjon feje fölé házat a vándorlásból letelepülő cigány család! Hogy tisztos napszám-bérhez jusson a cigány ember is! Ha megöregedett, kapjon nyugdíjat, ne kelljen koldulnia, és ráadásul elszenvednie a büntetéseket a tiltott koldulás miatt.

József főherceg nemes szándékú kísérleteit nemhogy nem követték az ország urai, a vármegyék hatalmasai, de inkább sok rosszat tettek, hogy minden maradjon a régiben a cigányság dolgában.

A kiegyezés után József főherceg a magyar honvédség parancsnoka lesz, látványosan sokat akar tenni a talpraesett, ügyes, de tanulatlan cigánylegényekért, sok kedvezményt teremt cigány katonái képzése ügyében. Úgy véli, ahogyan ő a császár unokaöccseként is büszke magyarnak vallja magát és családját, ugyanúgy a cigány is egyszerre lehessen büszke cigányságára, magyarságára. Mikor egy nagyszabású hadgyakorlat zajlik valahol Ótátrafüred térségében, a főherceg pihenőidőben, vezénylő tiszt-társaival együtt egy szabadtéri mulatságon hallgatja a cigányok muzsikáját, a híres Rácz Rudi bandáját.

A káprázatos zengésű, vad muzsikálásba belefáradó öregecske primás éppen átadja zenekart vezénylő szerepét asszonyának, hogy amíg ő pihen, dirigálja a bandát. Épp az asszony híres nótáját játsszák: még egy cseppet a jóból... A főherceg meghatódik, és a nóta elhangzása után odalép a primási dobogóhoz. Megkérdezi: nem volna lehetséges, hogy a zenekart dirigáló asszony azonos Sági Balogh Jancsi hetedik gyermekével, Mária leánykájával? Azzal, akit ő egykor, sok évtizede Ipolyságon a térdén lovagoltatott a gyermek gyönyörűsége hegedűjátéka után? Akit ő, mint sokan mások is, gyakran nevezett második Czinka Pannának?

A cigány szótár szerkesztése idején a főherceg éppúgy megfordult Balogh Jancsi sági otthonában, ahogy a primás más alkalommal az ő alcsúti birtokán vendégeskedett. Alcsúton panaszkolta el az öregedő primás legfrissebb nagy bánatát: megint csak semmibe vették a magyar urak, a pesti kottás népek az ő emberi, muzsikusi méltóságát. A magyar dalokat megörökítő, szép tudóskönyvet szerkesztettek, és a hitelesség garantálása miatt felkérték Sági Baloghot különleges szakértői munkára. Ő, aki még Bihar zenekarában játszott, talán képes lehet a legősibb nemzeti muzsika legszebb darabjait rendbe tenni, és a Rákóczi, Berceányi névéhez kapcsolódó híres nóták eredeti hangzásait helyreállítani, hitelessé formálni. Sági Balogh Jancsi boldogan, lelkesülten végezte a munkát mindenki meglepettségére, de amikor a könyv megjelent, nevét még csak meg sem említik a szerkesztő urak. A népdalok könyvében csak az állt, hogy a legősibb magyar dalokat segített rendbe hozni, hitelesíteni egy felvidéki öreg primás. Ilyen keserű megaláztatás nyomában Balogh Jancsit csak az vigasztalhatta meg, hogy nagy-nagy családjában egymás után születnek a zseniális muzsikuskok. Most épp Anna nevű leánykájának Nyitrán született gyermekén, Sovánka Nándoron láthatta a nagy vér, az ősi tehetség

megöröklésének jegyeit. Azt ugyan már nem érthette meg, hogy a pesti Nemzeti Színház közönsége tombolva ünnepli a fiút egy-egy prímásverseny győzteseként a XX. század első éveiben, de az öreg Jancsi méltán remélhette, hogy tovább viszik az örökségét. Azt a kívánságüzenetet is, hogy még egy cseppet a jóból...

Ha 2018 őszén ránéznénk – a korabeli sajtóból kiböngészve – a hírhedt-híres prímásversenyek győzteseinek névsorára, az aranyérmesek listájára, akkor csak szégyenkezhetnénk. Nemcsak Sovánka Nándi nevét nem ismerjük, de a többi aranyérmes prímászszeni neve is elfelejtődött, mert engedték elfelejteni. Vajon ki ismerné ugyan a váci Banda Marci mélyhangú, zokogó hegedűjének hírét? Ki emlegetné a balassagyarmati származású Balog Károly hírességét? Lehetne tovább sorolni a zseninév-sort: Hamza Miska, Berkes Béla, Erdélyi Náci, Kóczé Anti. Ki emlékszik rájuk? Még tán a mai száztagú cigányzenekar muzsikusai se nagyon! Ha közöttük szóba kerül a múlt, legföljebb azt emlegetik, hogy Szegeden, a Tisza partján azért mégiscsak szobrot állítottak Dankó Pistának... És valahol a régi Gömör vármegyében talán Czinka Panna is kiérdemelt egy szoboremléket... Ennyi! Vajon jól van ez így?

Amikor a Nemzeti Színház közönsége tombolva, tüntetve ünnepli a prímásversenyek muzsikusait, akkori becslések szerint 3-400 ezer cigány élt az országban. Száz évvel később, napjainkban az egymilliót is meghaladja a roma népesség. Ahogyan a XIX–XX. század fordulóján, úgy napjainkban is csak távoli szép reményt jelent honfitársaink többsége számára a régi nóta üzenete, hogy még egy cseppet a jóból.

Ne mondja nekem senki, hogy a milliós népcsoport mai katasztrofális helyzete nem függ össze azzal, ahogyan mi, tízmilliónyan elfeledkeztünk a cigány múlt, a cigánymuzsika értékeiről. Mert létezik a prímásversenyek győzteseinek névsorán túl egy még előkelőbb lista is arról, kiket felejtettünk el a leghíresebbek közül. Kármán Demeter (XVI. sz.), Czinka Sándor, Barna Mihály, Bihari, Patikárus, Rácz Pali, Berkes, Pócsi Laci, Sági Balogh Jancsi, Boka János, Bunkó Feri, Dombi Marci, Borzó Miska... Nagyjából válogatva is bizonyos, hogy Dankó Pista mellett ők azok, akiknek szobra kéne, hogy álljon valahol e hazában...

De valljuk be, hogy a feledékenységünk úgy teljesedik ki, hogy lassan mulatni is elfelejtünk. S marad a fáradt, fájdalmas sóhajtatás: még egy cseppet a jóból...

Ispán Tibor: Kisvilág

Ispán Tibor: Pusztaság

